

V. D. Baran: *Ranni slov'jani miž Dnistrom i Prip'jastju*. Kiiv, Naukova dumka 1972. 244 str., 80 obr., cena 1,91 rb.

Kniha pojednává o nejstarší bezpečně slovanské hmotné kultuře a její genezi v samém jádru předpokládané slovanské pravlasti, tj. na Volyni a v horním Podněstří. Práce psaná ukrajinsky, bohatě vybavená kresbami a fotografiemi, se vedle stručného úvodu a závěru skládá z 9. kapitol, z podrobného soupisu slovanských památek 6.—7. stol. (69 lokalit), z ruského a německého resumé a seznamu literatury.

V 1. kapitole (str. 6—12) o dějinách bádání autor konstatuje, že časněslovanské památky 6.—7. stol. s výjimkou několika pokladů a ojedinělých nálezů nebyly na Ukrajině až do padesátých let 20. stol. známy, případně dříve vykopané časněslovanské hrobové a sídlištní komplexy nebyly správně interpretovány. Bádání o tomto období bylo brzděno oficiální koncepcí (Brajčevskij, Machno aj.) o genetickém vývoji mezi černjachovskou kulturou doby římské a staroruskou kulturou 8.—10. stol.; černjachovské kultuře se přispiovaly poklady 6.—7. stol. a soudilo se, že znalost hrněfšského kruhu, který začal být používán v lesostepním pásu Ukrajiny v době černjachovské kultury, zde přetrvala až do období Kyjevské Rusi, čímž se objasňovala etnická kontinuita v této oblasti a tedy i slavinita černjachovské kultury. Teprve od roku 1950 se na Volyni a v horním Podněstří (i jinde na Ukrajině) začaly množit objevy sídlišť (celkem 76), hrobů (2 ze Zvinjače) a hradíšť (Zimno) s ručně lepenou, převážně nezdobenou keramikou, datovanou jednotlivými autory do 6.—7. stol.

V 2. kapitole (str. 13—32) je podána všeobecná charakteristika sídlišť, hradíšť a hrobů 6.—7. stol. Sídlíště rozmístěná v 2—3 km vzdálenostech zaujímala nejen inundční oblasti, jak uvádí většina autorů z jiných oblastí, ale i vyšší polohy při řekách, potocích a jiných místech vhodných pro pěstování zemědělství a chov dobytka. Obydli byla rozmístěna většinou ve skupinách, výjimečně ve dvou rovnoběžných řadách. Jde o nevelké zemnice s dřevem obloženými nebo roubenými stěnami, se 4—8 kůly na obvodu, s kamennými nebo hlinitými pecemi postavenými na hlinitých podstavcích, vzácněji s otevřenými ohništi; obvyklé jsou též různé jámy hospodářského účelu, železářské a kovolitecké pece. Zvláštní postavení má zimněvské hradíště, mysové, nevelké, chráněné jen palisádou a dřevěnou stěnou, na němž byly dlouhé nadzemní domy kúlové konstrukce, patrně s několika místnostmi s jednotlivými ohništi; byly zde doloženy stopy řemeslné výroby a kulturních staveb. Z celé oblasti jsou známy pouze dva ploché zároveň hroby v urnách.

3. kapitola (str. 33—50) pojednává o keramice zásadně hotovené jen ve volné ruce a převážně nezdobené, tvarově reprezentované pouze hrnci a talíři. Hrnce dělí Baran podle celkové profilace a velikosti na 5 typů: 1. soudkovité hrnce se zataženými okraji, které jsou častější v typu Penkovském než pražském a mají předlohy v převorské kultuře a v památkách typu Ditiniči—Trišin; 2. štíhlé hrnce středních velikostí s mírně vyhnutými okraji, někdy zdobené otisky prstů na okraji a výduti, rytou klikatkou, jednoduchou vlnicí nebo rýhou, šikmými křídky, výjimečně kolkem; malé tvary tvoří podtyp, který autor odvozuje od černjachovské keramiky; 3. typ je poměrně nevýrazný, málo se vyskytující; liší se od 2. typu větší štíhlostí a plynulostí profilu; 4. velké široce rozevřené hrnce s úzkým dnem, nestabilní, sloužící patrně jako zásobnice; mají analogie v romensko-borševské keramice a v lepené keramice 2. čtvrtiny I. tis. na dněperském Levobřeží; 5. širokohrdlé kuchyňské hrnky menších rozměrů, s větším dnem, někdy zdobené na okraji rytou klikatkou a na plecích lištou se šikmými záseky; mají četné analogie v časněslovanském materiálu jiných oblastí i v místním černjachovském materiálu. Talíře dělí autor na dva typy — s nízkým šikmým okrajem a s vyšším okrajem zdobeným někdy otisky prstů; objevují se teprve v 3. čtvrtině I. tis. a mají četné analogie v jiných slovanských oblastech. Ojediněle se objevují další tvary (hlubší misky, hrnky a pupíky a x-ovitými oušky, amfory), které jsou neslovanského původu. Autor konstatuje, že většina keramických tvarů vystupuje na širokém slovanském území od Dněpru po Labe, ale zastoupení jednotlivých tvarů v náleзовých celcích je odlišné podle oblastí. Proto nelze redukovat vývoj časněslovanské keramiky na schéma vycházející např. jen z korčáckého typu (I. P. Rusanovová), neboť časněslovanská keramika má starší kořeny, delší vývoj a větší areál vyskytu než typ Korčak. V Podněstří převažují v nejstarších celcích z 5.—6. stol. hrnce s vyhnutými okraji jaké jsou v této oblasti už v černjachovské kultuře. Klasické hrnce pražského nebo korčáckého typu zde patří až do 6.—7. stol. V celcích 7.—8. stol. už klasické tvary nejsou a začínají opět převažovat lepené hrnce blízké černjachovské keramice které však v tomto období již definitivně mizí.

Ve 4. kapitole (str. 51—58) jsou probrány kovové, především železné (nože, dýka, srp) a bronzové výrobky (paprscitá spona, jehlice, lunice, lichoběžníkové závěsky), dále kamenné (přesleny vyráběné patrně na soustruhu, brousky, zmotěrky, odlévací formy) a kostěné předměty (sídlá), kterých je na sídlišťích velmi málo. Nelze z toho činit závěry o chudobě slovanské kultury, neboť většina sídlišť byla opuštěna a vše z nich bylo odneseno. Potvrzují to bohaté kovové nálezy ze

zimněvského hradiště, které zaniklo katastroficky; pochází odtud bohatý soubor železných nožů kopí, šipek, kos, přezek, bronzových pásových kování, bronzových a stříbrných náramků s rozšířenými konci aj. Nálezy kamenných odlévacích forem a odlévacích lžic svědčí, že hradiště bylo řemeslnickým centrem, kde byly vyráběny ozdoby tzv. družinické kultury, mající četné analogie ve východní, jižní a střední Evropě a vzory na území byzantské říše. Keramika ze zimněvského hradiště je při tom stejná jako na zemědělských sídlištích, tj. ručně lepená.

V 5. kapitole (str. 59—68) datuje autor naleziště s časněslovanskou keramikou ve zkoumaném areálu od sklonku 5. do 7. stol., a to na základě dobře datovaných kovových předmětů (paprčité spony, náramky s rozšířenými konci, háčkovité ostruhy, avarská pásová kování aj.) pocházejících převážně ze zimněvského hradiště. Podle nálezcových celků s těmito předměty se mu podařilo zjistit existenci dvou horizontů s výlučně lepenou keramikou, starší s keramikou v podstatě nezdobenou, často ještě s příměsí pozdněčernjachovských střepů, datovaný na sklonek 5. a do 6. stol. (Zelenij Gaj, Ripněv II, Zimno, Bovšiv I) a mladší horizont se zhrblými, nedbale zformovanými, a více zdobenými hrnci a s talíři a vyvinutými okraji, datovatelnými do 7. stol. (Děmjanovo, Ripněv I, hroby ze Zvinjače aj.). Horní časová hranice sídlišť s keramikou lepenou v ruce nepřekračuje 7. stol. Smíšené celky s keramikou v ruce lepenou i obtáčenou na ruční kruhu patří podle něj až do 8. stol. (jsou datovány háčkovitými ostruhami a avarskými kováními). Většina osad s keramikou výlučně v ruce vyráběnou byla opuštěna kolem poloviny 7. stol. v důsledku neustálé hrozícího avarského nebezpečí.

V 6. kapitole (str. 69—79) se autor pokouší rekonstruovat na základě byzantských pramenů a zejména sídlištních nálezů zaměstnání a společenský řád slovanských obyvatel zkoumané oblasti. Nálezy radel, srpů, kos, zrnotěrek, žernovů, obilnic a zejména skutečnost, že některé osady existovaly několik desetiletí až staletí svědčí pro to, že žďárový systém byl většinou vystředán překládovým, dvoupolním systémem. Na základě osteologického materiálu autor zjišťuje, že byl chován především velký rohatý skot a prasata; ostatní druhy domácí i lovné zvěře jsou málo zastoupeny. Zabývá se též doklady o obrábění dřeva a kamene a předpokládá, že hutnění a další zpracování železa a barevných kovů se vyčlenilo v samostatná řemesla již v 6.—7. stol. V rámci úvah o společenském zřízení soudí podle objevů pouze nevelkých domů na existenci malých rodin se samostatným hospodářstvím, které vytvářely sousedskou občinu; v jejím rámci se jako přezítek rodového zřízení udržovaly patriarchální velkorodiny (skupiny obydlí). Byzantské prameny, doklady majetkové diferenciaci na sídlištních a budování opevněných hradíšť představujících řemeslná a politická střediska, na nichž se shromažďovala ozbrojená družina, nasvědčují existenci kmenů a kmenových svazů a jejího průvodního jevu — kmenové aristokracie.

V 7. kapitole (str. 80—96) podává autor nejdříve přehled bádání o časněslovanských památkách nejen v sousedních oblastech Ukrajiny a Moldavsku, ale i v Rumunsku, ČSSR a v Polsku; poznámkový aparát svědčí, že autor má dobrý přehled o literatuře, i když chybí některé nejnovejší práce a dopouští se nepřesností v názvech a lokalizaci nalezišť (např. Prahu-Bubeneč umísťuje na Moravu). Odmítá existenci severopolské skupiny časněslovanské keramiky v 6.—7. stol.; pokládá podle svého soudu právem materiál z této oblasti za mladší. V druhé části této kapitoly sledává, že společné znaky slovanské kultury z doby expanze, patrně v lidovém stavitelství (zemnice s pecemi), keramice (ručně lepené hrnce a talíře), pohřebním ritu (ploché popelníkové hroby) a do jisté míry i v ozdobách (které však mají větší areál než slovanská oikumena), po usazení v historických sídlech slábnou a vlivem místního prostředí a nových politických sjednocení vznikají svérázné místní kultury. Logicky předpokládá, že kořeny kulturní jednoty z doby slovanské expanze je nutno hledat již v první polovině I. tis. n. l. se mu při podrobnějším studiu kultur tohoto období — převorské, zarubiněcké, černjachovské — nepotvrzují. Naopak i v časněslovanské kultuře z poloviny I. tis. rozlišuje podle keramiky dvě velké skupiny, dněprovskojihobužskou s dvojkónickou keramikou typu Penkovka (ztožoňuje ji s Anty), a skupinu rozkládající se od horního Podněpří přes povodí Pripeti až k Labi a Sále s keramikou obličných tvarů korčáckého a pražského typu (ztožoňuje ji se Sklaviny). V oblasti mezi Dněstrem a Dunajem se uplatnilly jak prvky penkovské keramiky, které jsou v převaze, tak prvky pražského typu.

V 8. kapitole (str. 97—127) probírá autor vztahy časněslovanských památek 6.—7. stol. k mladším a starším kulturám zkoumaného území. O památkách 8.—9. stol. soudí, že vykazují v architektuře, keramice a pohřebním ritu genetickou souvislost s přecházejícím obdobím, ale objevují se v nich i některé nové prvky jako zemnice nepravidelných tvarů, hliněné pece vybudované ve stěně zemnice nebo postavené přímo na její podlahu, žárové hroby pod mohylami, v keramice jednak regenerace černjachovských prvků v nádobách hotovených v ruce a jednak nádoby obtáčené a bohatě zdobené. Při řešení vztahu časněslovanských památek 6.—7. stol. k starším kulturám — lipické, převorské, kultuře karpatských mohyl a ke skupině Ditiniči—Trišin sledává, že mezi nimi není prokazatelných souvislostí. Jinak se mu jeví srovnání s černjachovskou kulturou, kterou nechápe jako monolitní celek, nýbrž jako řadu místních skupin s odlišnými

znaky a vývojem. Černjachovská skupina na Volyni a v horním Podněstří má podle něj nejen chronologický styk s časněslovanskými památkami, ale má s nimi i řadu společných znaků v topografii sídlišť, v používání zemnic, v nichž vedle otevřených ohnišť jsou i kamenné a hliněné pece, v keramice, která je až z 50 % vyráběna v ruce a má tytéž tvary, profilaci a materiál jako časněslovanská. Z toho dedukuje, že černjachovská skupina na horním Dněstru a Západním Bugu patřila Slovanům, zatímco v jiných oblastech byla jejími nositeli jiná etnika. V oblasti dněprovsko-jihobugské patříuje návaznost časněslovanské kultury typu Penkovka na pozdnězarubinské památky.

V 9. kapitole (str. 130—136) autor uvažuje o kmenové příslušnosti časněslovanských památek zkoumaného areálu a dochází na základě letopisných zpráv a toponymiky k závěru, že patřila Dulebům. Odmítá názory polských historiků o souvislosti tohoto území s kmenovým názvem Lendzanů.

Spis V. D. Barana názorně ukazuje, že otázky časněslovanské kultury je nutné řešit s širokým rozhledem po celém slovanském teritoriu raného středověku. Z toho důvodu má jeho práce význam pro zkoumání stejné problematiky i na našem území. Konfrontace závěrů autora a našich badatelů nutí jednak k velké obezřetnosti v přejímání různých názorů zejména v oblasti datování, jednak upozorňuje na aspekty, které nebyly v té či oné části slovanského světa sledovány. Tak např. u nás se dnes obecně traduje, že nezdobená ručně vyráběná časněslovanská keramika je typická jen pro zemědělské osady a nebyla používána na opevněných polohách (Mikulčice), zatímco na Volyni (Zimno), stejně jako v Polsku (Szeligi) je i družinickém a knížecím prostředí nejstarších hradů. To přirozeně nutí k úvaze, zda naše schéma je plně oprávněné, zda nemá platnost např. jen pro Mikulčice, zatímco jinde bude nutné počítat s výskytem pražského typu i v opevněných osadách. Řada autorů u nás hovoří o souběžnosti nezdobené i zdobené časněslovanské keramiky od příchodu Slovanů k nám a odmítá evoluci pražského typu k zdobené keramice obtáčené na kruhu (V. Hrubý, J. Poulik), zatímco ve východoslovanském prostředí se mluví o genetické návaznosti ručně hotovené časněslovanské keramiky a obtáčené zdobené keramiky. Bude třeba zvážit, nakolik je tato koncepce ovlivněna přejímáním starších názorů našich autorů (J. Eisner, J. Poulik), nebo zda je pevně podložena nálezoverymi celky a stratigrafii. Na území slovanské pravlasti datuje V. D. Baran nejstarší bezpečně slovanskou keramiku na sklonek 5. stol. a jen v její volnějším části uvažuje o slavnitě místní černjachovské skupiny; jsme oprávněni hledat v našem pozdněřímském materiálu 3.—4. stol. kořeny slovanské keramiky v latenoidních tvarech aniž jsme se vyrovnali s Borkovského představou o autochtonnosti nositelů keramiky pražského typu a detailně posoudili poměr našeho pozdněřímského materiálu k černjachovskému nebo převorskému? Zlechovský pozdněřímský materiál je označován za výtvor praslovanského lidu příšleho k nám a pozdnězarubinskou kulturou (V. Hrubý); je tato představa opodstatněná, když sovětská autoři připouštějí vliv pozdnězarubinské kultury na genezi penkovského typu, který je omezen na oblast od středního Dněpru po jižní Bug, zatímco severněji a západněji se počítá s odlišným areálem korčáckého a pražského typu? Podobné otázky, jejichž počet by bylo možné rozmnožit, ukazují, že kniha V. D. Barana posune vpřed bádání o počátcích slovanské hmotné kultury.

Bořivoj Dostál

Alan E. Samuel, Greek and Roman Chronology (Calendars and Years in Classical Antiquity) = Handbuch der Altertumswissenschaft I 7, str. 307, obr. 12, Verlag C. H. Beck, München 1972.

Profesor na universitě v Torontu A. E. Samuel prolomil anglicky psanou příručkou dosavadní praxi Müller-Otto-Bengtsonova Handbuchu v užívání němčiny a tak podtrhl zvyšující se nutnost mezinárodní spolupráce. Kniha má za cíl podat informace o současném stavu našich vědomostí tak, že při sporných problémech autor obšírně uvádí různé názory a neváhá ani uvést nezbytný antický text v delším rozsahu, kdežto v nesporných případech jasně shrnuje dosavadní stav poznání a odkazuje na literaturu. Látka se k prospěchu knihy omezuje na řeckořímskou oblast, což autorovi usnadnilo vypsní situaci v řeckém světě. Ovšem jeho pojetí je pružné, takže tam, kde se antická oblast prolíná s jinou, bere na tuto skutečnost zřetel.

Sepsat příručku pro skutečné užívání tanulo autorovi stále na mysli. Tato snaha se objevuje v zařazení seznamů římských konzulů (do r. 398 n. l.) a athénských archontů do textu, ale především ve vlastním rozčlenění látky. Z osmi kapitol uvádějí prvé dvě (str. 1—55) do současného a do řeckého astronomického chápání roku. Do názorného výkladu doprovázeného právě v této části přehlednými ilustracemi vložil autor nezřídka i takové formulace, které by čtenáři nemusely přijít na mysl a které tak usnadní uživateli proniknout do daného, ne vždy zcela lehkého výkladu. Tak se setkáváme vhodně s upozorněním, že lunární měsíc nemůže být kratší než 29 a delší než 30 dnů (str. 14) anebo že týdny nezapadají do řecko-římské tradice (str. 18).